САНА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУҺУН ХАҺЫАТА

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№№ 142—143 (8403—8404). 1998 СЫЛ АХСЫННЫ 19 КҮНЭ. СУБУОТА. СЫАНАТА — 1 солк 10 харчы.

ХАРДАРЫТА ТӨЛӨСПӨТ БУОЛУУНУ СУОХ ОҤОРУОХХА

ДЬОКУУСКАЙ. СР Президенэ бюджет средстволарын эрэскуоттааһыны кытаатыыннарар туһунан Ыйааҕы уонна эрчимин утары республикатааҕы программаны олоххо киллэрэн СР Правительствота ахсынньы 15—26 күннэригэр хардарыта төлөспөт буолуу модьуйуулары учуоттуур туһунан дьаһалы таһаарда.

Маннык дьаһал республикаҕа аан бастаан ыытыллар. Онно бас билии көрүҥүттэн тутулуга суох бары тэрилтэлэр уонна республика сиригэр-уотугар регистрацияламмыт юридическай сирэй буолбатах предпринимателлэр кыттыһыа ааллар. Маныаха быстах бириэмэлээх быраабылалар биэриллиэхтэрэ. Бу акцияны СР Правительствотын иһинэн бэс республикатааҕы киинэ ыытар. Онуоха Үп министерствотын сөбүлэҥинэн баар уонна Саха сиринээҕи депозитарий киинэ кыттыһыа ааллар.

СИА.

А. А. Шадрин, улуус дьаһалтатын баһылыга

«ҮЛЭ ОТЧУОТТАННА: ТУОХ ТҮМҮГҮ ОҤОРУОХХА СӨБҮЙ?»

Улуус дьаһалтата сыл 10 ыйыгар ыыппыт үлэтин отчуота бары нэһилиэктэргэ турда. Отчуоту Сылаҥ, Болугур нэһилиэктэриттэн уратылар тэрээһиннээхтик, интэриэһинэйдик дьүүллэстилэр. Ордук элбэх киһини хабан Соловьев, Болтоҥо, Алаҕар, Хайахсыт нэһилиэктэригэр ыытылынна.

Отчуокка улуус дьаһалтатын бары салаалара кыттыһыы ыллылар уонна нэһилиэктэр дьаһалталарын кытта киэҥтик тахсан турар салааларынан ирэн-тоҕон үлэлээтилэр. Нэһилиэнньэ мунньахтарга да, интэриэһиргэр да боппуруостара сэмэ быһаарыылларын тэрийдилэр.

Улуус дьаһалтатын үлэтин отчуоттан ханнык түмүктэри оҥоруохха сөбүй?

Бастатан, кыстык боппуруоһугар быйылгы дьылга хаһан да ыытыллыбатах үлэ барбытын. Ол курдук, кыстык бэлэмэр 11,5 мөл. солк. үлэ толорулунна. Онуоха сөп буолар оһохтор, турбалар, атын да ол-бу араас оборудованиелар булуллуннулар, 21 котельнайга капитальнай өрөмүөн, 4 котельнайга уларытан оҥоруу, ону-тэҥэ нефть оттукка көһөрүү үлэлэрэ барда. Аны бу учаастакка туруоруллубут туспа үлэһиттэр эппиэтинэстээхтэрин наатанпатахтарына уонна электро-уот сахалыммата(ҕына), кыстык сөптөөх бэлэмнэммин ыйдылар.

Социальнай эйгэҕэ оскуолалары, детсадтары, эмп тэрилтэлэрин аһыйатыы да, объектары тохтотуу да ыытыллыбата. Аныгы үөрэх сылыгар оҕо үөрэҕи былааныгар 98 бырыһыаннга тэҥнээтэ, хаачыстыбаҕа үөрэниии 36,7 бырыһыаннан. Орто оскуоланы бүтэрбиттэртэн 35 бырыһыаннара үрдүк үөрэххэ киирдэ. Бу дьоһун үлэ түмүгэ. Оскуолаларга, эмп тэрилтэлэригэр үрдүк квалификациялаах специалистар элбээхтэрэ управлениелар айымньылаахтык үлэлиилэрин көрдөрөр.

Ыччат, спорт, культура. Бу салааҕа кыра да буоллар хамсааһын баар. Үгүс нэһилиэктэргэ ыччат лидердэрэ, комитеттара баар буолдулар. Спорт бары көрүҥэр үрдүк таһымнаах, ирдэбиллээх салайааччылар ылсан үлэлээн эрэллэр. Чурапчытааҕы республиканскай орто спортивнай интернат-оскуола салалтата көнүл тустууга филиалларын арыйтаа, оскуолаларга физкультура уруоктара эбиллиитэ оҕо оттуунан сайдыытыгар сабыдыалларын саарбахтаммат. Культура управлениета сыллата ыытар үгүс дьаһаллара ордук ыччат талааныа арыйыыга туһулаабар итиэннэ ыччат кэрдии, үкүүтэй тардыһыытын бары оттуннан кэнэтэр.

Нэһилиэнньэ улуус дьаһалтата хаһаайыстыбаннай тэрилтэлэри түмэр, үлэ объемунан хааччыйар политикатын өйүүр, сөптөөҕүнэн ааҕар. Сааскы халаан уутун садуутугар улууска улахан хоромньу тагыста: 607 ыал дьиэтэ ууга барда, общественнай объектар, тыа хаһаайыстыбатын техникалара былдаанныннар, элбэх электро-уот уонна сибээс линиялара туораттылар, 21 биһыт, 77 км устаахтах суол, үгүс муосталар алдьанныннар, туһаттан таҕыстылар. Барыта 13,4 мөл. солк. хоромньу таҕыста. Бу үгүс суумалаах үлэ сүүһүнэн, оҥорулунна, маннык 7,5 мөл. солк. чолугэр түһэрин үлэтэ барда. Ууга былдааммыт баар дойдулаахтарбыт көрсүбүт көдөөнчирин улуус бары олохтоохторо үлэһиннилэр, көмөҕө кэллилэр, тэрилтэлэр сыһыарыллан үлэлээтилэр. Ол түмүгэр дьонмут кэмигэр кыстык олохторун булуннулар. Агардас гуманитарнай көмө бары хайысхатынан 750 тыһ. солк. киирдэ.

Тыа хаһаайыстыбатыгар үүтү тутууга, астааһыыҥҥа тэриллибит «Чурапчы» кооператив үлэтин нэһилиэнньэ байылоото. Бу кооперативка үүтү астыыр завод тутуллан үлэҕэ киирбитинэн, атын да бородууксабыта астыыр, хааһыыр-суулуур саҥа оборудованиелар туруоруллубуттарынан, эттэн уонна үүттэн ас 20 көрүҥүн оҥорор кыах үөскээтилиннэ. Бородуукта көрдөбүлэ эппиэттиир табаарынан таас көрүҥнээх, кыһаҕана суох рекламалаах буолуута сатабыллабыттан, Дьокуускайга, атын да сирдэргэ атыылаарыан кэнэтэргэ, маҕаһыыннары аһарга баҕа саҥаалар этиллиннилэр. Кырдьык, кооператив, эт-үүт комбинатын кытта тутар, астыыр уонна батарар бородууксуйатын кээмэйэ быйыл 11 мөл. солк. тиийэ. Переработка диэн өйдөбүл саҥалааһыта, дьэ, маныаха сытар.

Суол. Сайдыы суолтан тутулуктаах. Быйыл бу оттуунан барыбытыгар биир холобур көлкуйдатыан сөп. Төлөй нэһилиэгин федеральнай хорук тыырыгар холбуур гравийдаах суол оҥоһуллан бүттэ. Сотуйуох иһин, федеральнай суол аайар нэһилиэктэрин киллэрбэтэххэ, нэһилиэги ситимниир улууска бу бастакы гравийдаах суол! Уонна мантан атын улуустутугар бу тухары биир да километрдаах гравийдаах суолбут суоҕа. Туттара сатыыр Мындаҕааһыбыт суола өссө да 14 км оҥордохпутуна силбэһэр кыахтаах. Уопсайынан, суол оҥоһуутугар быйыл 20,3 мөл. солк. үлэ барда. 7 км гравийдаах суол, Кангдаскай муостасуол оҥоһуллан бүттүлэр, государственнай комиссия тутта. Бу барыта улуус бэйэтин кадрдарынан, техникатынан оҥоһулунна.

Сибээс үлэтэ көрдөбүлтэн ыраах иннэ эниэттээбэт. Ол үрдүнэн, быйыл уу содулун туоратыыга коллектив үгүс үлэни көрүстэ, маны таһынан Хатылыга, Соловьевка, Болугурга уонна Чурапчы сэлиэнньэтигэр саҥа эбии 550 телефон точкатын киллэрдэ. Инниттэн да АТС-ры саҥардыы, электроннай сибээскэ киирии соруктара тураллар.

Нэһилиэнньэ өйдөбүлүгэр ыраахан боппуруоһунан хамнас кэлбэтэ буолар. Билиҥҥи туругунан учууталлар уонна оскуолаларын харчытын уонна сэтиннньитээҕи хамнастарын ыллылар. Эмп үлэһиттэрэ балаҕан ыйдааҕын, культура, социальнай эйгэ итиэннэ ветсулуусуба тэрилтэлэрэ ыам ыйдааҕыларын, улууска дьаһалталар салайааччылара муус устардааҕыларын аахыстылар. Коммунальнай хаһаайыстыба управлениетын үлэһиттэрин урукку ылар хамнаска иэстэрэ улахан буолан, ситиһиннэрэ олус уустук. Быйыл улуус хамнаска 3,5 мөл. солк. төлөөтө, ол иһиттэн полуостан киирииттэн 1,6 мөл. солк.

Кыстыкка таас чоҕу, уматыгы аҕалыыга үөскээбит уустук быһыы-майгы сыыйаабат. Правительство бытаарта. Харбалаах быһаарар диэн өйдөбүлү биэрэн, уһун кэмигэ чоҕу Дьабарыкыттан аҕалтарара утарсан, шахтердар буунаайынаарыгар тириэрдибитэ. Итиниэн тардыллан Мындаҕааһыгар баара-эрэ 1000 тонналы аҕалтардыбыт. Алларба Бэстээхтэн 660 тонналы ыллыбыт. Мантаҕ өссө эбии туруорсан 3 тыһ. тоннаны ылбатахпыт буоллар, котельнайдар ыйаҕыгыра оттуга суох хааланан этилэр. Бачча тиийэххэ буолуо, өрүс үлүүр сылдьыаҕар суол быйыл эрдээлэн, ахсынньы 10 күнүттэн аһыллан, билигин чоҕу Хангаластан тиэйтэробут. Аны Алларба Бэстээххэ уматык кэлбэккэ биһиги уонна Мэҥэ-Хаҥалас улуустара ыктардыбыт. Эмиэ Томмокко собирка хойутаан, сатаммат оҥотутугар кэлэн эбии ыараханнары сүүтэрдэ.

Улуус тиэйэр-таһар үлэтин объема улахан. Ол үрдүнэн күүстээх автотранспортнай ыарыата, тэрилтэтэ суоҕа алдьан-атаҕы баайар, үгүс тэрээһин үлэни эрэйэр. Онон биирдиилээн дьоннору, тэрилтэлэри кытта дуогабардаһан үлэлиибит, кыалларынан аахсан кэллибит. Тиэйии-таһыы үлэтигэр аҕардас уу харчынан 1,4 мөл. солк. булан төлөстүбүт.

Үгүстэр кредити ыйыталаһаллар, көрдүүллэр. Кырдьык, саҥа үлэ ыытэтин таһаарыыгар, тэрилтэ тэриэр буолларга, ону кураннахха оҥорбоккун. Дьиҥэр, 1994 сылтан саҕалаан, 1997 сылга диэри улууска үгүс кредит кэлбит, ол төннөрүллүүхтэээҕэ билиигин саҥа сыанатынан 51 мөл. солк. тиийэн турар. Бу иһиттэн 20812 тыһ. солк. улуус иһигэр тутуллуохтаах бэриллибит. Ону бэйэ иһинээҕи үлэ салааларыгар үтэн түһээһинэхтээх, эргиттэн төнүөрүөхтээх этибит. Федеральнай кредит да чочу бородуукта аҕалымсаан кэлэр. Мантан биир да солкуобайдааҕы улуус итин иннинэн туһамматах. Оттон кредити төннөрүү улуустан ирдэнэр.

Быйыл кредити ылыыга Президент М. Е. Николаев бэс ыйыгар улууска кэлэ сылдьыыта улахан көмөлөһүүтэ буолбута. Ол курдук, тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын оҥорооччуларга 5 мөл. солк. 2 бырыһыаннаах кредити сбербанк нэһилиэккэ бэрдэрэргэ быһаччы дьаһайбыта. Маннык кредит Хаҥалас уонна Үүс-Алдан улуустарыгар бэриллибитэ. Иккиһинэн, Президент эмиэ сбербанкынан 3 мөл. солк. кредити эт-үүт комбинатыгар бэрдэрбитэ. Итинник туруорсан ылан баран, төлөрү кыайан туһаммататыбыт. Баара-суоҕа 42 киһи 700 тыһ. солк. ылла. Атын иккитэ этиллибит улуустар букатын да ылбатаҕылар. Тоҕо? Киһи сбербанк кредити ылан бэйэтигэр эргиттэ сырытта, туһанна, агардас биэрбэт эрэ позицияны тутуһан, үһата-киэтэ ситаата. Кыһыл кэлэн үгүс туруорсуунан, киэсэтиннэн 1999 сыл муус устарга төннөрөр болдьохтоон 3,5 мөл. солк. кредити Үп министерствотыттан эт соҕотуонкатыгар аналаан эт-үүт комбината ылан, үлэлиирэ сылдьар.

Нэһилиэктэргэ барбыт мунньахтар, улуус кииниигэр урукку салайааччылары, производство бастыҥнарын кытта көрсүһүүлэр, кырдьык, дьон-сэргэ мунаарар ыйытыга, боппуруоһа элбэҕин, баарын көрдөрдүлэр. Сорҕулар, сорох ыйар эрэттэрэ биир: бу туох олоххо кэллибит диэн. Тоҕо?! Тоҕо иннэкибит ыйдагарбыт, барыла, сүнньэ быһаарыллыбат? Ханнык олоххо тардыһабыт?

Өйдөнөр. Оскотун кыра сарыйы, хотону хараx холбоһугунан туттуохха сөп буоллаҕына, этиэстээх олорор дьиэни, улахан объекты тутарга проектнай-сметнай документациятата, былааннааһына суох табыллыбаккын. Онтук буоллаҕына, биһиги иннинэбити политиктэрбит «көнүл арҕааты дойдулар байыталым олохторун» тутары мэктиэлииллэр курдук.

Биир систематтан атын олох систематыгар киирэр түргэнник өйдөммөт. Өйдөнүө эбит, эскотун 1917 сыллааҕы курдук, сааман, күүс оттүнэн уларыта тутан барбыт буоллар. Билигин киһи дьиксинэрэ баар, ити умсугуйар сайдыылаах дойдуларбыт араас суол саарбах бородууксуйалара, табаардара бэйэ иэ рыногын үтүрүйбүтэ, олох куруубай күүс оттүн, чопчоки көрүн-нарын пропагандалыыра, быһата, хаарчаҕа суох барыта өтөн киирэнтэ. Ол суола-иннэ суох буолбата. Реформа сылларыгар дойдуга, улууска даҕаны норуот мусуут баайын-дуолун куорҕаллаан, приватизациянан сиптаан даҕаны байбыт-тайбыт суох буолбата. Кылаабынаата, ыччат дьон айа-санаата дьоһуннаах олоҕу тутарга буолбакка, хайа чэпчэкэ оттүгэр талаһыыта баһыйар. Бу саха дьонун дьиҥ олоҕу оҥостуута буолбатах. Маннык бүгүн тиийэн-тиксэн кэлбит олохпут саха тылын киһигин мунаарара, мунчаардара баар суол. Маадьаһыллыбыт. Дьон кими да итэҕэйбэт буолуута барыта кэстэр-биллэр. Ол салалтаҕа кыаҕын таһынан сүгэһэр. Киһи чэпчэкэрэ баар, үгүстэр маннык быһыыны-майгыны өйдөөн-саныан туран кэпсэттилэр.

Төлкүйдаһар, сүбэлэһэр, ыллыктаах саҥаны түмэр кэмнэрбит тирээтилэр быһыылаах. Балаһыанньабытын хайдах этэн, туруорсан тобуллуохпутун сөбүй? Үгүстэр этэлларин курдук, государство, правительство кэмитэ, ол эбэтэр бюджет, ону таһынан араас суол чэпчэтиилэр, пенсия баалларын тухары олох хайа эрэ оттунан көмүскэллээх буолуон сөп. Онтук да буолуохтаах диэн санаа баһыйар. Онон бэйэбит иннинэн, улуус таһымынан баар кыахтарбытын аһаҕаһын көрүөҕүҥ.

Нэһилиэнньэ кыралаан аҕыйааһына 1995 сылтан саҕаланар, оттон дьон көлүнэ-барыыта сыллата хамсыыр. Мантан көстөрүнэн, кэлэр 3-4 сылга нэһилиэнньэ улаханнык хамсыыр чинчитэ суох, эбиллэр, чөл туруктаах кэлбит курдук. 1997 сыллааххы 404 оҕо төрөөбүт, нэһилиэнньэ 213 киһинэн эбиллибит.

(Бүтүүтүн 2 стр. көр).

«ҮЛЭ ОТЧУОТТАННА: ТУОХ ТҮМҮГҮ ОҤОРУОХХА СӨБҮЙ?»

(Бүтүүтэ. Иннин 1 стр. көр).

СУОҺУ АХСААНА

Саха сиригэр:

	1990	1997	Аҕыйааһына %-на
Ынах сүөһү ахсаана тыһ. төбө	409,2	284,2	69,2
Сылгы ахсаана	199,5	128,6	64,4
Сибиинньэ	110,9	28,2	25,4
Таба	361,0	196,4	54,6
Көтөр	1287,7	550,7	42,7
Улууска:			
Ынах ахсаана	27181	22223	87,7
Сылгы	13258	8271	62,3

Бу улуус дохуоту киллэрэр сүрүн салаата, маннык сир оҥоһуута эбиллэр. Ынах сүөһү муҥутаан 1990 сыллаахха 50622 төбөҕө, сылгы 1985 сыллаахха 14164 төбөҕө тиийэ сылдьыбыт. Бу кэмҥэ туорахтаах культуралары ылыы 6-7 тыһ. тоннаҕа тиэрдиллибит, 1983 сыллаахха 6400 ынырой, 5426 кулуун ылыллыбыт.

Государствоттан сылга хамнас, пенсия, пособие, стипендия уонна атын да социальнай көмө быһыытынан 150520 тыһ. солк. кэлэр. Тыа хаһаайыстыбатын бары салааларыттан (чааһынай секторы киллэрэн, оҥуруот хаһаайыстыбатын аахпакка туран) 1997 сыл түмүгүнэн, быһа холуйан, 43 мөл. солк. дохуот, ити иһигэр 12 мөл. солк. дотациялары эбэн туран, киирэн сон. Маны таһынан хаһаайыстыбаннай тэрилтэлэр 17789 тыһ. солк. тутар-таҥар үлэни ыытыыларыгар 3500 тыһ. солк. хамнас ааҕыллыбыттара буолуо. Онон барыта улуус үрдүнэн харчытыгар таһаардахха, 209 мөл. солк. дохуот оҥоһуллар.

Өскөтүн, барыбытыгар ыйга биир киһиэхэ тиксэр дохуоту дохуот ылыы кээмэйинэн ылан ааҕар буоллахха, 18100 киһи олоруон сөп. Оттон билигин ыйга ортотунан биир киһи олорор таһымыгар сөп буолар 1700 солк. дохуоту хааччыйар эрэ түбэлтэбитигэр нэһилиэнньэ кэлэр 3-5 сылга туруктаах хаалыа. Улуус ааҕыйар дохуота инфляция барарынан, өссө кырата 30-40 %-н үрдүөн наада. Бу сорук кыаллыа дуо? Дьэ, манна чуравчылар кэпсээнин киирбит ыраахтары туоруур модун санаабыт, өссө чиҥэн үлэни эрэ тутарбыт төһүү-күүс буолуохтаах. Биир өйүнэн-санаанан олохпутун оҥостуоҕун. Оннук санаа дьонно, нэһилиэннэҕэ баар.

Сотоуутаҕыта торилпэн олоҕун була сатыыр Толой нэһилиэгэ, кини баһылыга И. Н. Аммосов киниилэрэ хайдах буолуохтааҕын торумнуулар, үлэни хамнаһы ыыталлар. Нэһилиэккэ үп-харчы суоҕар ситэмэккэ, үгүс социальнай тутуулар бардылар, федеральнай суолу сибээстиир гравийдаах суол тутулуна, 30 точкаҕа АТС киирдэ, бу өссө нэгэтиилэ, бөһүөлэк электро-уотун сакардыы, иһэр уулу хаһааны, кини уулуссаны гравийдааһын, биир киһиэхэ тиксэринэ сүөһү ахсаанын элбэтии соруктарын быһаарыыга нэһилиэнньэ бүттүүнэ түмсэн, сүбэнэн холбоон үлэлиһэр. Бааҕы нэһилиэгэр (баһылыга Д. Ф. Барашков) биир да үчүгэй, чолбоох социальнай тутуу суох сирэ. Билигин бэһээринилээнниилэр, суолларын оҥоһуннулар, саасы ууну сөптөөхтүк туһаныылар, таас оскуола саҥатын туруордулар, спортсаала оҥостоллор, дьаһалтаҕа трактор, пилорама булунныннулар. Эмиэ Чакыр дьаһалтата (баһылыга А. М. Кириллин) нэһилиэнньэни кытта биир тылы булан үлэлиир. Нэһилиэккэ дьон-сэргэ туттан-хаптан, хаһаайынныан олоруутун барыта көстөр. Бөһүөлэк ыраас, бэрээдэктээх, общественнай объектар сылааастар, бааһынай хаһаайыстыбаларын күүстэрин түмэн кырдьаҕастарын, ыраммиттарын көрө-иста, хааччыйа олороллор.

Сыл эрэ курдук Болтоҥоҕо дьаһалта баһылыгынан К. К. Колесов үлэлиэтэ. Бу кэмҥэ элэр салайааччы эабаҕа оҥордо. Нэһилиэккэ быйылгы улахан ууну кэдьүүстээхтик туһаныылар, икки былыт оҥоһуллан бөһүөлэги уунан хааччыйар кыах үөскээтэ, Кындалга диэри суол быһаарыллыта, автобус, УАЗ автомашиналар булулуннулар, дьаһалта иһинэн кэмэ хаһаайыстыба тэрийдэ. Атын да нэһилиэктэр дьаһалталарын баһылыктара нэһилиэнньэни бу ыарахан кэмҥэ түмүүгэ, үлэни саҕалаатыылар, бэйэҕэ сөптөөх хайысхаҕа көрдүүллэр.

Нэһилиэктэр статустарын үрдэтиигэ үлэ барар. Быйылгыттан саҕалаан, бюджеккэ көрүллүбүт хамнаһы, үлэһиттэр штаттарын, онно үлэлиир специалистары аттаран туруорууну (оскуолалар директордарыттан уратылара) нэһилиэктэр дьаһалталарын көрүүтүгэр бэриллиэҕэ. Улуус бары управлениелара кадрдары аттарыыны нэһилиэктэр баһылыктарын кытта биир сүбэнэн быһаарыахтара. Миэстэҕэ баһылыманнья туруга дьэҥкэтик көстөр.

Нэһилиэктэргэ ыытыллар бары үлэлэри итинник сүрүннүүр наада буолсу. Сири, тыаны, күөлү кэдьүүстээхтик туһаныыга, хаһаайыннааһын ханнык да форматыттан туттулуга суох эппиэтинэһи, ыйытыгы туруорарга дьаһалталар сэбиэттэрэ бааллара ордук эбит. Бу сэбиэттэр солбуйар председателлэринэн оскуолалар директордарын анныыр сөп. Нэһилиэк олоҕор оскуола коллективын сабыдыала улахан. Оҕону итини оскуола эрэ иһинэн ыытыллар кыаҕа суоҕун эмиэ өйдүүбүт. Оскуола нэһилиэк кэмэтэ, ороо һуута суох эмиэ кыаммат. Инфляция бюджеттан хамнастанар олоҕорчуларга эмиэ таайар. Онон хардарыта икки сибээстээх үлэ ирдэнэр. Бу нэһилиэк барыы тэриллэрэригэр сыһыаннаах.

Тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйаларыттан киирэр дохуоту 2-3 төгүл улаатыннарар кыах баар. Бастатан туран, бааһынаны кытта икки илии үлэлиэһин. Билигин да дьылтан-күнтэн тутулуга суох сылдаата гектартан ортотунан 7-9 центнер бурдугу ыларга эрэллээхпит. Бааһынаны 2-3 ховуулаах севооборотка киллэрэн, ааары кытта дьаныардаахтык үлэлээн, туорахтаах культуралары 2500 гектарга, хортуоппуйу саатар 100 гектарга, хаппыыстаны, туруепсы 30 гектарга тиэрдэр сөп.

Иккиһинэн, дохуот үрдээһинин саамай түргэн салаата—сибиинньэ иитиитэ. Тыа нэһилиэктэригэр муҥутаан 4000 хаһаайыстыба хас биирдиилэрэ биирдии да сибиинньэни иитэллэрэ буоллар, билигин улууска оҥоһуллар эт 50 бырыһаанын улаатыннарыа этибит. Ол циниттэн бааһынаны кым туһанарга биэриэххэ наада. Бурдугу хомуйтарыыны киниэхэ тэрийиэххэ. Бу сыллга прицепной комбайннары МТС-р пөгүө булар, «Маарыкчаан» компанията бурдугу үлүгэрүтэр ыра оборудованиены үлэлэтэр, бэйэ үүнээрэр бурдугар эбии компонеҥнары булкуйан боростуой комбикорму оҥорор, эт-үүт комбинатын кини буоһуматыгар сибиинньэ этин астыыр линияны киллэрэр соруктурар уонна быһаарыллыан сөп этэ.

Үсүһүнэн, сайылыктааһын. Бу эт-үүт элбэтин суола. Иккис өттүнэн, бөһүөлэктэри чөбдьигирдиигэ бочтуннаах хардыы. Сайылыктааһын—саха киһитин олоҕун төрүт укулаата. Хаһаайыннааһын бары формаларыттан тутулуга суох уонна чааһынайдыын кытта сайылыктааһыны тэрийиэхтээхпит. Сайылыктартан үүтү сүөгэйинэн хомуйуу, күөх үүтүн сибиинньэ аһылыгар туһаныы хайдаҕый? Электро-уот тиийбэт сирдэригэр кыра сэппэрэтэрдэри булуу, электро-уоту биэрэр дьоҕус моноблоктары атыылаһыы кыаллар суоллар. Үсүһүнэн, оҕону-урууну түмэн айылҕаҕа чугаһатыы, саха киһитин үлэҕэ төрүт үгэстэригэр үһүйүү, иитии суолталара улахан. Куораттан, улуус киининэттэн, улахан бөһүөлэктэртэн улаатан эрэр оҕолору хойукка, айылҕаны кытта алтыһыннаран дьин төрүт айылгыларыгар төнүннэриигэ дьулуһуохтаахпыт.

Төрдүһүнэн, сүөһүнү элбэтии соруга. Кытаанах, Кылааннаах, Чакыр нэһилиэктэригэр хас биирдии киһиэхэ 2-лии ынах сүөһү, эмиэ Соловьев, Кылааннаах, Болугур, Чакыр нэһилиэктэригэр киһи баһыгар биирдии сылгы, оттон да ордук тиксэр. Дьиигэр, сир-уот өттүнэн атын да нэһилиэктэр олус уратылара суох. Бу аттаммыт нэһилиэктэр курдук, биирдии киһиэхэ тиксэринэн итиччэ да сүөһүлээх-сылгылаах буоллар, өссө да 6 тыһ. ынах сүөһүнү, 4-5 тыһ. сылгыны иитэр кыах баар.

Бэсиһинэн, итиччэ сүөһүгэ, сибиинньэҕэ оту, бурдугу булар, атыылаһар кыахпыт хайдах буолуой? Улууска статистика көрдөрөрүнэн, 678 автомашина, 998 трактор, ол иһиттэн нэһилиэктэргэ 676 трактор, 451 автомашина баар. Бу сүөһү аһылыгын соҕотуоннаалыырга сүрүн күүс. Оттон бурдугу үүннэрии туһунан үөһэ этиллибитэ. Быһата, аҕ дьылларга баар сүөһүнү иитэр кыахтаахпытын урукку дьыллар опыттара көстөллөр.

Алтыһынан, капитальнай тутуу. Тутуу барбат сиригэр нэһилиэнньэ олохсуйбат. Билигин балаһыанньабытын ылар буоллахха, республикабыт капитальнай утуулары оҥорбот кэмэ. Мунньахтарга тутууну туруорсубатах нэһилиэк суоҕун тэҥэ. Кылааннаахха оскуола, Бахсыга, Болугурга спортзал, Хайахсыкка детсад, Соловьевка балыыһа тутуутун олохтоохтор бэйэлэринэн көҕүлүүллэр, ойу-саанаы, күүһү түмэллэр. Оттон улуус Мунньаҕа киһи балыыһаны маннаҕа көрүөт тутуутунан биллэрэ дуо?! Мантан да атын олоҕу түстүүргэ, киһи олорор, үлэлиир, сынньанар сөптөөх усулуобуйатын тэрийэргэ тутуу саҥаттан саҥа объектара наада буола туруохтара. Тиһэҕэр, маны нэһилиэк бэйэтэ эрэ олохтоохтук быһаарыан сөп. Оннук да буолан, нэһилиэк баһылыгын оруола хаһааҥҥытааҕар да улаатта, кэҥээтэ, биир итинник эппиэтинэһэ үрдээтэ. Эппиэтинэс туһунан, Нэһилиэк баһылыга нэһилиэнньэ күннээҕи түбүгүттэн саҕалаан, кэскиллээх социальнай-экономическай сайдыы боппуруостарын сэргэ тутан биирдии ыйытыгар-чыныгар тиийэ билиэхтээх. Хас биирдии мал, киһи тутуунан дьарыктанарын, туох кыһалҕалааҕын, туохха наадыйарын кэ дууһатынан ылынан, өйдөөн сыһыаннаһыахтаах. Олору быһаарыыга дьонун-сэргэтин түмэн, сөптөөх хайысханы булуохтаах. Баар ыарахаттартан чаҕыйбакка, дьүккүөрдээх буоллара эрэйиллэр. Бу улахан сүгэһэр уонна эппиэтинэс. Баһылыгы талаарга, кыайарга нэһилиэнньэ уонна мунньаҕын куолаһын иитин, аахсыы хайаан да наада.

1999 сыл олунньутугар нэһилиэктэр дьаһалталарын баһылыктарын үлэлэрин отчуотун нэһилиэнньэ иннигэр туруорар былааннаахпыт. Онуоха диэри нэһилиэктэринэн 1999-2000 сс. диэри социальнай-экономическай туруктарын балаһыанньата, былааннара ырытыллан оҥоһуллуохтарын наада. Сыба быраҕан буолбакка, ыарахаттары түмүүбүт, нэһилиэк ис кыахтаһарын ырыйар былаан буолуохтаах.

Манан сибээстээн, улууска ыытыллар бары маассабай-культурнай, спортивнай дьаһаллар: конкурстар, фестиваллар, профессияларынан ыытыллар күрэхтэһиилэр, нэһилиэктэр, тэрилтэлэр икки ардыларыгар барар дьаһаллар, олору тэҥэ производственнай ситиһиилэр: эти, үүтү ылыы, оҥуруот аһын үүннэрии, бааһынаттан үүнүүнү ылыы айыы күрэстэһиилэр—барылара туспаах нэһилиэк, түөлбэ чиэһин, аатын-суолун үрдэтии быһылагыгар-майгытыгар барыахтаахтар. Сыл түмүгүнэн, холобур, «1999 сыл нэһилиэгэ» аат анорилара хайдах буолуой?

Нэһилиэнньэ үлэлээх буолуута. Бу улуус дьаһалтатын күннээтэ дьарыгырар, бэбиэскэҕэ, болҕомтоҕо турар боппуруоһа. Олорго киирэллэр: баар, үлэлии турар производство оҥорон таһаарар объемун улаатыннарыы; производствоны кэҥэтэн саҥа үлэ миэстэлэрин таһаарыы. Манна даҕатан эттэххэ, 1997 сылга бары источниктарынан капиталы угуу 24,3 мөл. солк. тиэрдиллибитэ, 1998 сылга бу көрдөрүү 40 мөл. солк. тиийиэҕэ, 1999 сылга итини өссө улаатыннарыы соруга турар.

Капитальнай өрөмүөнү уонна саҥа тутууну киниэммит источниктарынан ыытыы уустугурбутун бары өйдүүбүт. Онно ким да, ханнык да правительство «маны, итини тутуҥ» диэ суоҕа. Аасыт сыллаахха РПСЭО уонна ХДСУ салааталара үбэ, былаана суоҕун үрдүнэн, кэлин умнуллубут Чурапчы—Толоон суолутар буор кутуутун саҕалаабыттара, быйыл РПСЭО 3 км суолу гравийдаан туттарда, сороҕун да буоллар, төлөһөллөр. Сылгы участковай балыыһатын тутуута бүтэн барар, эмиэ кыра да буоллар үбүлээнэ, нэһилиэк бэртээхэй балыыһаланна. Лесопуун, «Күннэй» КП эмиэ үлэлээн эрэллэр, алмааһы кырыылыыр завод үлэтин сэргэхситтэ.

Иккис өттүнэн, болҕомтону тыа хаһаайыстыбатын оҥорон таһаарыытын кээмэйин улаатыннарыыга, саҥа салаалары киллэрэн, эбии үлэ миэстэлэрин таһаарыыга уурабыт. Ол переработка уонна батарыы хайысхата. Биир итинник күүһү бурдук үүнүүтүн туруктаах оҥоруууга түмэбит. Сири бааһынаны кытта үлэ технологиятын, культуратын үрдэтии ситиһиллиэхтээх. Бурдугу ыһыыны, хомуйууну оналлаах МТС-р эрэ буолбакка, үгүс бааһынай хаһаайыстыбалара ылсалларыгар суоттаабыт. 1951 сыллаахха 3272 гектартан 3688 тонна, гектар ахсыттан 11,3-түү центнер бурдук хомуллубута, 1989 сыллаахха 4234 гектар ыһыыттан, гектар ахсыттан 17,5-тии центнер үүнүү ылыллыбыта, оттон 1990 уонна 1991 сс. туһааннааҕынан 3693 уонна 2469 гектарга ыһыллан, гектартан ортотунан 16,4 итиэнэ 10,1 центнер ылыллыбыта.

Бурдугу ыһыыга, сылгыны, ынаҕы, сибиинньэни да иитиигэ, мин саныахпар, 2-3 бааһынай хаһаайыстыбалара холбоһон үлэлээһиннэрэ барыстаах буолуон сөп. Чааһынай сүөһүлэрин бэйэлэрин аһылыктарыгар хааллараан туран, атыыга, батарыыга анаан туспа хаһаайыстыбаны тэриналлэрэ сөп. Бу хаһаайыстыбаларыгар сүрүн үлэһиттэр хамнаска, хардарыта аахсыыга, бартерга суоттанан үлэлиэхтээхтэр, эмиэ маныаха тастан үлэһит илиитин кизигиик тардыахха. Холобур, «Маарыкчаан» бааһынай хаһаайыстыбата (салайааччы М. М. Кириллин) 30 ынаҕы ыыахтаах, итинник «Үгүүр» уонна «Турантаах» хаһаайыстыбалара 25-24 маанньыктаахтар. Оттон «Бабаҕа» бааһынайдара (В. В. Петухов) 117 ынах сүөһүлээхтэр, ол иһигэр 49 маанньыктаахтар, «Саҥа олох» (В. М. Макаров) 98 сылгылаах, итинтэн биэтэ 73. Олору тэҥэ бу бэдэн хаһаайыстыбалар чааһынайга сүөһүлээхтэр. Онон бааһынайга чөмөхтөөн көрөллөрүн табаарынай бородууксуйаҕа анаан иитиэхтэрин сөп. Бу баламарытар хамнаска дьону наймылаһан, дуогабардаһан производстволарын кэҥэтэр суол киниллэргэ баар.

Отчуоттуур мунньахтарга итинник күннээҕи олохдьаһах, хамнас, дохуот курдук социальнай боппуруостар сытыытык турдулар. Оттон миэстэҕэ оҥорон таһаарар производствоны улаатыннарбакка, табаарынай бородууксуйаны оҥорбокко, үлэлээх буолууну быһаарбакка эрэ кэлтэй илиини уунан олордоххо итэ кэммэт. Экономиканы өрө көтөхтөххө эрэ олох сыыйа тупсан барыа. Түмүк оннун.

Россия Журналистарын Союһун чилиэнэ, хаһыат өр сылларга общественнай корреспондена, Россия уонна Саха Республикатын народнай артистара П. М. Решетников аатынан Чурапчытааҕы народнай театр артыыһа, үгүс айымньыны сценаҕа аҕаан сахалыы сананарбыт талааннаах тылбаасчыт Петр Сидорович ПОПОВ тохсунньу ый 1 күнүгэр 70 сааһын туолар. Бүгүн Петр Сидорович прозаҕа холонуутун, «Сүтүөр оҕо суолга саҥалара» сэһэниттэн быһа тардыыны, ааҕааччылар дьүүллэригэр тиһэрабыт.

ТААСТААХХА

(СЭҺЭНТЭН БЫҺА ТАРДЫЫ)

Бүөтүр сайылыгы туораан, үрүйэлэри аһыталлаан, Таастаах сайылыкка киирэн кэллэ. Манна Протодьяконовтар аймах уутуйан олороллор. Арааһа, хайа баҕарар аймахтыылар түөлбэлээн олорор сирдэригэр биир эмэ биллэр-көстөр, баай киһи хайаан даҕаны баар буолар быһыылаах. Онтук киһи атыттарга бэһылык буолар эбит. Кууулдьаҕа Матаҕалар курдук, манна Обокуумантар баһылаан олорбуттар. Итинник аат киниэлэргэ Миитэрэй оҕонньор аҕата Обокуум буоларыттан иҥэриллибит. Миитэрэй икки уоллаах. Оһортон улахана—Лиэп, тыла суох да буоллар колхоз хоһуун үлэһитэ. Оттон кыра уол Хабырыыс куораҕа педрабфакка үөрэнэн учуутал буолбут. Бүөтүр үөрэммит сылыгар, кини Сылааҥҥа учууталлаабыта үһү, онон Бүөтүр үчүгэйдик билбэт. Арай биир түгэни олус үчүгэйдик өйдөөн хаалбыт.

Кини оскуолаҕа киирбит быдан иннинэ, биирдэ 1 Маай бырааһыынньыгар хаһан да буолбатах улахан параад оҥорбуттара. Очуолэргэ Бахсы нэһилиэгэр биэс колхоз баара. Олортон кэлбит дьоннор оскуола таһыгар тутуллубут тырыбыынаҕа биэс оттуттан кэлэн аналлаах ааркаларынан киирэн мустуохтаахтар эбит. Ичэтэн «Лампаарыкы», соҕуруууттан «Чаачыгый», соҕуруулуу-арҕааттан «Бөдөҥсүйүү», хотугулуу-арҕааттан Ворошилов аатынан колхоз, оттон хотуттан «Кыһыл ыллык» колонналара киириэхтээхтэр. Параад буолуон иннинэ тиийиэхтээх ааркаларыттан тэйичэ колхозтар тус-туспа бөлөмнөммүттэрэ. Бүөтүр уол дьонун кытары «Бөдөҥсүйүү» колхоз колонната баара. Түөртүү киһиэнэн кэккэлэһэбит колонналар кыһыл былаах, кыһыл таҥаска суруллубут луоһун, былаакаат уонна дойду салайааччыларын мэтириэттэрэ бөҕөнү куоталаһа-куоталаһа бэлэмнээбит быһыылаахтара. Ол курдук, бөлөмнөрө булумахтаһа сырыттахтарына, ураанньыктаах, түөрт атаҕар үүккүлээх кугас аты миинэммит киһи торҕо бөтөрөҥүнэн көтүтэн тиийэн кэлбитэ. Киниэ нортупиэнаах кэтит куруһан бобо тардыммыт синиэллээх, сулустаах хороох бэргэһэлээх, атын кычыыгыар ньаалбааныйан ончуһуллубут кылабачыгас сулустардаах уонна саабылалаах (сука мас эбитэ буолуо) этэ. Атын өрө холоруктата сырдьан дьаһал биэрэн баран, атын колонналар диэки бөтөрүөнэтэ турбута. Ону дьон: «Ити Обокуумап Миитэрэй уола Хабырыыс учуутал»—диэбиттэрэ. Бүөтүр онно бу дьиэлээх байыаннай киһи буоллаҕа, сэрдээх да учуутал эбит диэн саныабыта. Колонналар аналлаах ааркаларынан тырыбыына иннигэр тоҕо анньан кэлбиттэрэ. Хас биирдии колонна үрдэ ымыһыыл былаах, былаакаат бөҕөтө этэ. Кырдьык даҕаны «кыһыл Маай» диэх курдук. Эмиэ онтук кэһыыл тырыбыына үрдүгэр нэһилиэк, колхозтар салайааччылара тураллара. Хабырыыс учуутал онно кэлэн атын үрдүттэн нэһилиэк сэбиэтин председателигэр биэс колхоз параадтаан кэлбиттэрин туһунан арааппардаабыта.

Оттон кэлин онтук улахан параад буолбутун Бүөтүр өйдөөбөт. Ол баҕар, нэһилиэк сорох колхозтара холбоспуттарыттан эбитэ дуу, эбэтэр 1939 сылтан саҕаламмыт сут-кураан охсуута эбитэ дуу? Бүөтүр кэлин Хабырыыс учуутал Сылааҥтан кэлэн дьонун сайылыгын, нэһилиэккэ ким хайа иннинэ тиһэр атынан сүүрдэрин көрөрө. Бохуом Баһылайи кини кэннитэн онтук тэрилэ булуммута быһыылаара.

Манна Торопуун диэн ыалаахтарын үрдүнэн, тоҕо эрэ Маабыра уолаттарынан ааттыыр Өлөксөй, Хабырыыс диэн дьонноор олорбуттара. Иккиэн биир ийэтэн-аҕаттан төрөөбүт эрээри, бэйэ-бэйэлэригэр букатын маарыннаспат дьонноор этилэр. Өлөксөйө намыһах уҥуохтаах, төгүрүк сирэйдээх, мииэрдэтэлээн оргууй аҕай хаамар этэргэ киһи, оттон Хабырыыс синньигэс сирэйдээх, сулуукуччуйбут түргэн туттуулаах, убайынааҕар сытыы тыллаах-өстөөх, саҥарбыт-иҥэрбит киһи. Өлөксөй үүт-үкчү бэйэтин курдук, ааттыын Өлөксөй диэн уоллаах уонна Бүөтүр саастыыта Вера диэн кыыстаах. Хабырыыс түөрт оҕолоох—Ганя, Гриша диэн уолаттардаах уонна Дуня, Мотя диэн кыра кыргыттардаах. Бу бырааттыылар үрүҥ үлэлээх дьонноор. Өлөксөй сельпо лааппытыгар атыыһыт, оттон Хабырыыс сельпоҕа сүөччүт.

Таастаахха өссө Нуу-Ньукулай уонна Мэхэлэ диэн Испирдиэн оҕонньор уолаттара олороллор. Нуу-Ньукулай Бөдүөссүн итэнэ Мииччэ диэн уолаттардаах, оттон Мэхэлэ оҕолоро Коля, Катя кыралар. Нуу-Ньукулай саҥардаҕын ахсын «нуу» диэн сыалдьарын иһин ити эбиэккэ кини ааттыгар сыһыарыллыбыт. Кини туһунан араас көрүдьүөс кэпсээннэр бааллар.

Дьэ, биирдэ Нуу-Ньукулай соҕотох сиэтээх таратаайка тэлиэгэҕэ хас да тимир тарбаҕы тиэйэн, оҕуһун миинэн, саха үгэһинэн кинигиэйэн ыллыы-ыллыы айаннаан испит. Биирдэ өйдөөбүтэ, сыыры таҥнары киирэн эрэр эбит. Таһаҕастаах таратаайка умсары анньан бурҕалдьыта оҕуһун муоһуттан мүлчү түһүөх курдук буолбутугар, оҕуһун хантаччы тардан, суол кытытыгар туоран тохтообут. Кэннин хайыһан көрбүтэ, биһиг тараахтарын тимир тиистэрэ адаарыһан оҕуһу сүбү умса анньыахха айылаах буолтар. Бачча үрдүк сыырга тэлиэгэ умса анньан оҕуһу сиэһи. Ньукулай оҕуһун булгурутан, суол кытытыгар маска баайан кэбиһэр уонна бурҕалдьытын бэйэтэ көтөн, туора тахсан турар таратаайкатын суолга киллэрэн, сыыры таҥнары дьүккүйэн кэбиһэр. Таһаҕастаах тэлиэгэ тулуттуо дуо, киһиэни дэлэйэриппиттиниэн умса анньан испит. Сыыр ортотугар өссө түргэтээбит, Ньукулайы үктэнэр сиригэр үктэнээрбэккэ, умса дьулурутан испит. Киһи сүһүөҕүн эрэ ыһыктыммаары, иннин хоту моонэ ой да ой буолбут. Хараҕа ирим-дьирим баран, иннин да көрбөккө моонэ ыстанан испит. Сыыр тэллэҕэр тиийиитигэр суол эргийиитин быһа көтөн, ходуута ыстанан тахсыбыт. Инигэр киллэйэ сытар күөлү көрдө-көрбүтүнэн дьулуруйбут. Аны суола суох ходуу оллороотугар-боллороотугар охсуллар, тэлиэгэ урһаҕа Ньукулайы туора-маары дайбаталаан барбыт. Ол курдук, күөлгэ чугаһаан, кэнэ сиргэ киирэн тэлиэгэ умса анньара арыый намыраабыт, онтон аҕар ылгыйэһатиҥнан сир хайдыбытыгар түһэн иҥнэрэ баран, дьэ тохтообут.

—Нуу, хата тыыннаах ортум ээ,—диэбит Ньукулай. Кэр, ол курдук, колхоз көлөтүн харыстаатаҕа ааттыран, Ньукулай барахсан бэйэтэ ыт буола сыспыттааҕа үһү. Ону кэпсии-кэпсии оҕонньоттор, таһаҕастаах тэлиэгэни сыыртан түһэрэргэ ылгыйэһэтигэр маһынан туормас угар баҕайыта диэн үөрэтэр буолаллара. Ити Ньукулай уолаттара Бөдүөссэлээх Мииччэ убайдара Өлөксөйү уонна икки Хабырыыһы кытары биирдэ Армияҕа барбыттара, фроҥҥа. Бу үс-түөрт дьиэлээх Таастаах сайылыгыттан—биэс киһи...

Сайылык икки күөллээх. Икки күөл икки ардынан арҕааттан үтэн киирбит тумул тыалаах. Тумул тэллэҕинээҕи ырааһыйаҕа ким эрэ анаан олордон кэбиспиттин курдук, икки баараҕай тиит кэккэлэһэ үүнэн тураллар. Бу алларааҥҥа диэри намылыйан түспүт лаглархай хойуу лабаалаах Аал Луук мэскэ маарыныыр Ытык мас ииыгар Хабырыыс учуутал армияҕа барарыгар төрөөбүт-үөскээбит иһэ дойдутун, бар дьонун кытары бырастыылаһан, сөһүргэстээн олорон ырыа ыллаабыт, тойук туойбут үһү диэн дьон ботугураһан кэпсээччилэрин Бүөтүр истибитэ. Ол ытык мастары аннынан тумул эргиирин тиийэн харыытан сүүрээхтэригэр диэри, эргиллэн көрө-көрө киһи хоту күөл арҕаа куулатынан ааһа турда...

Петр ПОПОВ.

БИҺИЭХЭ ЭППИЭТТИИЛЛЭР

ААДЫРЫС ЧУОЛКАЙ БУОЛУОХТААХ

Алтынньы 3 күнүгэр «Саҥа олох» хаһыакка «Эппиэтинэһэ суох сыһыан» диэн ыстатыйаҕа улуус таҥы почтовай сибээс начальнига Михайлов А. Н. маннык эппиэттиир.

Бу ыстатыйа сүнньүнэн Дириҥнээҕи сибээс отделениетын начальнигыттан Пинигина Т. Н. уонна суруктаах киһиттэн Пермякова Л. М. (Федосеева Л. М.) быһаарыы ылыллыбыт. Суруk кэмбиэрин таһыгар Дьокуускайга бэс ыйын 10 күнүгэр календарнай бэчээт уурулубут. Ол тылын баран, сурук Федосеева Л. М. аатыгар кэлиэхтээҕин Дириҥ баһыгылар Пермякова Л. М. диэн аатынан уонна дьиэтин да, улуустатын да нүөмэрэ суох аадырыһынан кэлбит. Онон сибээс үлэһиттэрэ сурук ылыахтаах киһини чуолкайдаабакка тутан сытыарбыттар. Ыыытаах дьон быһыытынан Федосеевтар почта отделениетыттан кэлэн биирдэ да ыйытааһын сылдьыбатахтар. Алтынньы ыйга Дириҥнээҕи сберкассаттан Федосеева оҕо пособиета ыларыгар уруккү фамилията Пермякова буоларын билэннэр почта үлэһиттэрэ суругу биэрбиттэрэ.

Бу түбэлтэҕэ сурук тутуохтаах киһи араспаанньата Федосеева буолуохтааҕын кэлбит суругга Пермякова диэн суруллубутунан, аадырыһа чуолкайа суоҕунан сибээс отделениета эппиэтинэһи сүкпэт.

Маннык чуолкайа суох аадырыстаах, сыыһа-халты ааттардаах суруктар почта отделениетыгар кэлиигэлэрэ үгүс.

Онон нэһилиэнньэ маныгы өйдүөн, учуоттуон наада: корреспонденцияҕыт түргэнник, чуолкайдык аадырыстыгар тиийэрин баҕардахха, тиийиэхтээх аадырыһа, ылыахтаах киһи аата-суола чуолкайдык суруллуохтаах.

СПОРТ

МАЛАДЬЫАС УОЛАТТАР

А. Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй бириэмэтигэр оруус илиигэ энэриинэҕэ улуустар дуобакка түһүмэх күрэхтэһиилэрэ ахсынньы 11-13 күннэригэр Мэҥэ—Хаҥаласка Хара бөһүөлэгэр буолан ааста.

Манна Амма, Таатта, Чурапчы, Томпо уонна Мэҥэ—Хаҥалас күүстээх маастарга кандидаттара улуустарыттан талыллан кэлэн күрэс былдьастылар.

Саамай сонуччу састаабынан Чурапчылар кэлбиттэр. Омос сыанан, көрөөччү бу үлүгэрдээх улахан күрэхтэһиигэ булан-булан оҕолору ыыппыттар дуу диэн атарыксыйан сон. Тоҕо диэтэргин 35-40 сааастаах күөгэйэр күннэригэр сылдьар опыттаах кандидаттар С. Аргунов, В. Аргунов (Мэҥэ—Хаҥаластар) уо. д. а. бааллар. Амматтан, Тааттаттан, Томпоттон да үгүс кыайтарыы, кыайыы «туулһун» сиэбит сиппит-хоппут эр дьон анаан-минээн маастар аатын ыларга биир буому ыла кэллэхтэрэ.

Үс күн устата көрдөххө, тыһа уу суох хаамыылырга муораҕа тохсус баалга таҥнах «өй бууркэтэ» тохтоло суох эргийэ олордо.

Ол муора «онус баалын» ылымаалыгар Чурапчы интернат—оскуолатын 9-с кылааһын үөрэнээччитэ Витя Монастырев өрө күөрайан тахсан барыларын «түк-таҥ» тутан 10 очкону ылан бастаабыта баар буолла. Кыайтараачылар, көрөөччүлэр барыа онтон үөрдүлэр. Ол аата саҥа дуобаччыттарыгар биир эрэллээх эдэр киһи эбилиннибит. Чурапчы дөксө биир эдэр спортсмена Максим Федоров (10 кыл. үөрэнээччитэ) кыахтааҕын көрдөрдө. Кини 14 кыттааччыттан 6-гар «хортуосканы» туттарда, түөрт киһини сытта тэҥнээтэ, бэйэтэ икки «хортуоскалаах» Чурапчытыгар тэҥнээр буолла.

Турнирга саамай интэриэһинэй уонна «кутталлаах» оонньууну Слава Варламов (7 кылаас) көрдөрдө. Бэл, Мэҥэ—Хаҥалас баар-суох дуобаччыттарын С. Аргунову уонна В. Аргунову куһаҕан балаһыанньаҕа киллэртээн, кыайыыны тутан олорон, эдэрэ бэрт буолан «кэһиилэ куоттартаата». Слава уонсайа 6 очкону ылан илин эгэргэ киһи эрэнэр маастарга кандидатын аатын биһэтик ылла. Кинини барыта иннигэр, кыайтарыыта кыайыытынааҕар элбэх күүһү уктаҕа.

Турнир түмүгүнэн үс ньигэр маннык маастарга кандидаттар киирдилэр: бастакы миэстэ Виталий Монастырев—10 баал, иккис миэстэ Слава Аргунов—9,5 баал, үһүс миэстэ Максим Федоров—8,5 баал.

Чурапчы эдэр дуобаччыттарын оонньууларын Мэҥэ—Хаҥалас дуобатын таптааччылара кэрэхсии көрдүлэр. Кинилэргэ дөксө элбэх кыайыылары баҕара хааллылар.

Сотору Өксөкүлээх Өлөксөй бириэмэтин финала маастар нуормалаах ыытыллыахтаах.

Сөдүөт ХАРИТОНОВ,
Мэҥэ—Хаҥалас.

◆ НОРУОТ ЭМЧИТИН МУННУГА

БЭЙЭҔЭР КӨМӨЛӨС

Билигин кэмҥэ норуот эмтээр ньыымалара дьон дорүобуйатыгар туһаларыгар төһүү күүһүнэн билиниллиҥ. Норуот эмчиттэрин мусуот баай эмчиттэрэ дьоҥҥо киинниҥ туһанылани эрэллэр. Биһиги улууспутун дьиэтэ-сиригэр билиибит норуот эмчиттэрэ Кыллаа ыанаҕ маһалааһыттан Потапов Константин—отунан араас ыарыылары эмтиир отоһут, Каженкин Петр Ефимович—уҥуох тутаачча, отоһут, Кытаанахтан: Дьячковский Степан Феоктистович—Кыһыылыыт — уҥуох тутаачча, хааныыт, сахалыы оборон баайы эмтээччи, ойуун. Болтоҥоттон: Слепцов Михаил Ильич—уҥуох тутаачча, Хадаартан: Протасов Николай—Ойуун, онтон да атыттар тустарынан норуот махтанан кэпсиир.

Мин бүгүн аахааччыларбар Бутенко ньыматынан тыынныы туһунан кэпсиэм.

Эмтэниэх, дьарыктаныах иннинэ врач көрүүтэ-истиитэ, сүбэтэ, көҥүлэ ирдэнэр. Бу бэйэни эмтэниигэ салайтарыы эрэ буолар, тыынныы ыарыыларыгар киирэллэр:

а) пневмосклероз, бронхоэктатическай ыарыы, астматическай бронхит, бронхиальнай астма, тыҥа эмфиземата, кыра эргиир гипертониата (сүрэх ыарыыта);

б) стенокардия, мэйиигэ хаан эргиирин кэһиллиитэ, гипертоническай ыарыы, кырдьыы диабета, мэйии тымырдарын склероһа, хроническай нефрит (бүөр тымырдарын склероһа);

в) итиэннэ атын ыарыылар араас органнарга склероһу үөскэтэллэр уонна сүрэх, мэйии инфаркттарыгар тиэрдэллэр.

3. Ыарыы сүрүн төрүттэринэн буолаллар:

а) киһи, хаан мускулатура тоҥуһа үрдээһинэ уонна кини хам тутуута (спазм);

б) итинэ ыарыылар бүтэһик түмүктэрэ—ткань тыынныытын кэһиллиитэ. Ыарыы 70-80 бырыһыана итинтэн тутуллуктаах.

Ситэтэ суох тыынныы тыҥаҕа углекислотаны элбэтэр, оччоҕо тыынны—аҕыйатар. Доруобай киһиэхэ нормальнай тыынныы маннык: быстах эҕирийии—дириҥэ суох (2-3 сөк.) быстах таһаарыы, онтон тохтобул (3-4 сөк), ол кэмҥэ тыҥа сынньанар. Төрүт сыала—эҕирийиини аччатыы, салгыны таһаарааан баран тохтобулу уһатыы. Тыынныыны төһө кыалларынан уһуннук тохтоторго үөрэниэххэ.

Тыынары күүһүнэн нуормаҕа киллэрии схемата. Эҕирийии—таһаарыы—тохтобул, тыынары тохтотуу: маҥнайгы ааҕыы чаһыгы, контрольнай, иккис ааҕыы ыараххан, эмтиир, толуура ирдиир. Бүрүүстүн киирэн 1 чаас иннинэ тыынары эрчийиллэр. Бүрүүстүн кэнниттэн 3-4 эҕирийии кэнниттэн тыынары төһө кыалларынан уһуннук тохтотуллар.

4. Салгыны таһааран баран, ону умнуман, уһуннук тыынныыны тохтотуу бүрүүстүбүү түргэнник аһарар.

ҮТҮӨРҮҮ РЕАКЦИЯТА. Хаһыс баҕарар ыарыыга киһи бииир тэҥник ыалдьар буолбатах, бэргиир, аматыйар. Үтүөрүүтэ эмиэ ол курдук. Ыарыы аһыыр сибикитэ: утуйбат буолуу, төбө ыалдьар, сүрэх эрилиэр, хотуолатар, мөлтөөһүн, бууг ииирдэрэ, түөс кылыйтыытта, моой ыалдьар, кулгаах куугунуур, сыптарыйар уо. д. а.

Уһуннук тыынары тохтотуу мэһэйдэрэ:

Маҥнайгы мэһэй 30-40 сөк. тыымманка олоруу—хаан кыра эргиирин ааһан улахан эргиир сороҕун ааһан тканнарга тиийэр. Бу мэһэйи ааһарга 50-60 сөк. тыынары тохтотуу чэпчэкитик ааһыллар. Иккис мэһэй—70 сөк. Хаан улахан эргиирин ааһан тыҥаҕа төннөн кэлэр. Элбэх үлэнэн ааһыллар.

Тыынныы сүрүн өйдөбүллэрэ:

1. Дириҥник тыыныы—солуута суохтан куруук кыһыйа сылдьыы.

2. Хамсаабакка олорон үлэ.

3. Кофе, никотин—тыынныыы күүһүрдэр.

4. Сыалаах, белоктаах аһылык тыынары күүһүрдэр, вегетарианскай аһылык аччатар.

5. Аччыктааһын аччатар.

6. Иттэниэри сытан утуйуу тыынары күүһүрдэр (утуйуу нуормата—хаҥас өттүгэр эбэтэр умса сытан).

7. Тыынныыны аччаталлар—ментол, валидол, мята, бромидтар, валерианка, снотворнай.

Тыынныыны уһуннук тохтотор ньымалар:

1. Аралдьыйыы (имэрийии).

2. Суунуу.

3. Ыраас салгыҥҥа тыыны тохтотуу.

4. Тыынары тохтотуох иннинэ төлөрү уоскуйуу, оттон бүтүүтүн саҥааны бары быччыҥнарга күүскэ күүрдүү.

Е. КАЖЕНКИНА.

СЭРЭХТЭЭХ БУОЛУОХХА

Бу күннэргэ Сахабыт сиригэр тыыныы оргейдорон турар кэмэ. Дьон элорор бэлүүдэктэрэ ини туһанылар кэмэ. Дьон элорор бэйүөлэктэрэ ини туһаныаан бүрүлүннүлэр. Итинник курдук турар туһаан, бунаан бүрүлүннүлэр. Итинник курдук турар туһаан, бу дулгин быыһынан массыналар, киһи олох чугастан эрэ көстөр буолла.

Ордук бу кэмҥэ суолга дьи-оһоа тахсыыта билиэрдик элбээччи. Бириччиилэриэнэн уһиэ эппиппит курдук көстүү (видимость) мөлтөөһүнэ, суол халтарыйана, туормастыыр системалар тымныыга мөлтөхтүк үлэлээһиннэрэ буолар. Итинэн сибээстээн транспорт-даахтар дьон-сиргэ мустар сирдэринэн, улууспалыраннан, ордук оҕо аймах сылдьар миэстэлэринэн сэрэхтээхтик, быһаанньык сылдьыахтаахтыын уминумаҥ. Сатыы сылдьааччылар техника элбэхтик сылдьар сирдэригэр, улууспут уорааһыттан сэрэхтээх буолалларыт эрэйиллэр.

Суолга сэрэхтээх буолуу государственнай инспекциятын отделениета.

Мугудай автерскай оскуолатын учуутала, норуот үөрэҕириитин туйгуна

КОРОТКИХ Владимир Иванович

ыарахан ыарыыттан өлбүтүнэн кэргэнигэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар, аймахтарыгар дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Улууустааҕы үөрэх управлениета, үөрэх үлэһиттэрин профсоюзун улууустааҕы комитета.

Кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Кэргэнигэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймахтарыгар Д. Д. Красильников аатынан «Баҕа саҥа» авторскай оскуола коллектива.

—Доҕорбут Владимир Иванович олохтүнэн кэргэнигэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар, ийэ, аҕа кылыннарыгар Мугудайтан Анна, Иван Барашковтар, кинилэр оҕолоро, Чурапчыттан П. С. Попов дьиэ-кэргэнэ.

—Владимир Иванович өлбүтүнэн кэргэнигэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр Чурапчыттан, Мугудайтан Спицентар, Васильевтар, Аманатовтар, Макаровтар дьиэ-кэргэттэрэ.

—Учууталбытыгар Екатерина Фоминичнаҕа, табаарыстарбытыгар Фомаҕа, Натаашаҕа Мугудай орто оскуолатын 30-с выпускнига, учууталлара Федора Захарова.

—Учууталбыт Владимир Иванович өлбүтүнэн кэргэнигэр, оҕолоругар, аймахтарыгар Мугудай орто оскуолатын 1983 с. бүтэрбиттэр.

—Кэргэнигэр, оҕолоругар, аймахтарыгар Мугудай орто оскуолатын 1990 с. бүтэрээччилэр.

—Аҕалара Владимир Иванович олохтүнэн уолаттарыгар, кыыстыгар, иһэлэригэр уолаттарын табаарыстара.

—Кэргэнигэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар Мугудай орто оскуолатын 1985 сыллаахха бүтэрбиттэр.

—Аҕата өлбүтүнэн биһиргэ үөрэммит табаарыстарыгар Кешаҕа, ийэтигэр Екатерина Фоминичнаҕа, биһиргэ төрөөбүттэригэр Мугудай орто оскуолатын 1994 сыллаахха бүтэрбит выпускниктар.

—Аҕата өлбүтүнэн уолугар Володяҕа, ийэтигэр, учууталбытыгар Екатерина Фоминичнаҕа Мугудай оскуолатын 1981 с. бүтэрбиттэр.

—Күтүөтэ Владимир Иванович өлбүтүнэн бэйэлэрин үлэһиттэригэр Неустроева Марина Фоминичнаҕа Чурапчытааҕы мелиорация ПМК-тын коллектива.

—Күтүөттэрэ Владимир Иванович өлбүтүнэн кыыстарыгар, эдьиийдэригэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар, кийииттэригэр, сиэннэригэр, ийэтэ Александра Павловна, аҕата Фома Софронович, балтылара Александра, Мария, кинилэр дьиэ-кэргэттэрэ, Анна Григорьевна.

—Күтүөттэрэ Владимир Иванович өлбүтүнэн кэргэнигэр Екатерина Фоминичнаҕа, оҕолоругар, кийииттэригэр, сиэннэригэр, кыыһыгар, убайдарыгар, сангастарыгар Кузьмаҕа уонна Олоксоосоҕа, чугас аймахтарыгар Чурапчыттан, Дьокуускайтан Ульяна, Екатерина, Елена, Николай, Мария, Александра, Оксана, Константин Ховтановтар, Ерпотар.

Эҕэрдэлиибит!

Дорогая Камета Кабимуллиновна, сердечно поздравляем с днем рождения!

Желаем стального здоровья, блестящего успеха в работе, счастья в личной жизни.

Е. С. Макарова, Е. Д. Лазарева, Н. Н. Макарова, С. П. Коркина, М. Ф. Константинова, И. Н. Монастырева.

x x x

Мугудай нэһилиэгин Төлөйүгэр олорор убаастыыр убайбытын СМИРНИКОВ Семен Васильевичи бүр-бүр бүрүө таһааран, алаһа дьиэни тэринэн, төрүүр оҕону тэнкэлөөн, илэр сүрэҕин кырыэлээн олорбутун үйэ ааҕара томточчу туолбутунан итинник-истиинник эҕэрдэлиибит!

Баҕарабыт Эйиэхэҕэ өрүүтүн бу курдук эрчимнээн ыһыктабакка бэрыабытын үөрда үлэ-хамнас уһугар сылдьаргар, дьиэ-кэргэҥҥэр чэпчэкин доруобуйаны, үлэҕэ, үөрэххэ ситиһиилэри, дьоһун-маанны олоҕу!

Чурапчыттан быраатыҥ Смирниковтар дьиэ-кэргэттэрэ.

✤ ✤ ✤ ✤ ✤ ✤ ✤ ✤ ✤

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Приватизацияламмыт 3 хостоох центральнай отопленнелаах; киирэннэрэ оһохтоох, сарайдаах, булуустаах мас дьиэни. УАЗ «Охотник» (1998 с.) 17 тыһ. км сүүрбүт не отто общешкаламмыт автомашинаны.

Билсэр тел: 21-480, үлэ чааһын кэнниттэн.

x x x

Ярославскай уул. 9 №-рэ турар уһайдылаах чааһынай дьиэни (подвааллаах, амбаардаах, 8 х 11 м. тыһаралланныбыт дьиэ акылааттаах). Уунан итинилэр. Сыаната 25 тыһ. солк., эбэтэр кэпсэтиинэн. Билсэр тел.: 21-689.

БИЛЛЭРИИ

Ким кургэ ииииллибит сумкаҕа уруллубут водительскай удостоверениены, техническэй талонну будбут Сылагин Федоров Илларион Илларионовичка тиксэрэргитиэр көрдөһөбүн.

Билсэр тел.: 23-329, Чурапчыга 21-137.

МАХТАНАБЫТ

Күнду балтыбытын, эдьиийбитин Дьокуускай куорат олохтооҕун Толбонова Евдокия Гаврильевнаны сүтэрбит ыарахан күннэрбитигэр күүс-көмө, өйөбул буолбут Бетюнова Евдокия Иннокентьевнаҕа, Дьокуускай куоратын аҕалыыга көмөлөспүт врачтарга Пермяков А. Н., Коркин А. Н. биһиргэ үөрэммиттэрбитигэр, дьүөгэлэрбитигэр, күтүөттэрбитигэр Неустроев С. М., биһиргэ үлэлээбит улууустааҕы балыыба коллективыгар туохха да тэҥнэммэт махталбытын тиэрдэбит.

Дьоллоох, доруобай, киһи кыаллыытын өйдүүр сайаҕас, сайдам буолуҥ!

Сысолятиннар, Макаровтар, Филипповтар, Догордуровтар, Захаровтар, Софроновтар, Окоемниковтар.

Таптыыр оҕобут

ФЕДОРОВ Васек

бу дьыл ахсынньы 16 күнүгэр ыалдьан өлбүтүн дириҥник курутуйан туран иһитиннэрэбит.

Ийэтэ, аҕата, биһиргэ төрөөбүттэрэ.

Кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Сиэннэрэ, быраатара Васек өлбүтүнэн ийэтигэр Мариннҕа, аҕатыгар Василийга, биһиргэ төрөөбүттэригэр Мырыхайтаҕ эбэтэ В. А. Федоров, убайдара С. Федоров, А. Федоров, В. Брызгаев, Н. Брызгаев, С. Брызгаев, Одьулуунтан Ефремовтар дьиэ-кэргэннэрэ.

—Ийэтигэр Мария Назаровнаҕа, аҕатыгар Василий Васильевичка, биһиргэ төрөөбүттэригэр чугас ыаллара Федоровтар, Красильниковтар.

Ытыктыыр убайбыт Данилов Семен Романович тапталлаах кэргэнэ

СУТАКОВА Клара Назаровна

ыалдьан өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Дьокуускайтан, Чурапчыттан Алексеевтар, Фоминнар, Марковтар, Григорьевтар, Волковтар.

Редактор Г. Г. ПОПОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 21-332, отделы—21-265, магазин—21-505.

Учредители (соучредители) газеты—Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Сахаполиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам.

Индекс газеты: 54907.

Автор суругар этиллэр санаа редакция позициятыгар мэлдьи сөп түбэһэр буолбатах. Суруксп ыйыллар чахчылар кырдьыктаахтарыгар эппиэтинэһи автор түс бэйэтэ сүгэр.

Чурапчинская улусная типография, Национальной издательско-полиграфической компании «Сахаполиграфиздат».

Подписано в печать: 18. 12. 98 г. Тираж: 2210.

ЗАКАЗ №№ 142—143.